

Akcija za postavitve spomenika Francetu Prešernu v Ljubljani

MARJANA KOS

Dne 10. septembra lani je minilo 90 let, odkar je bil v Ljubljani odkrit spomenik Francetu Prešernu, zato je ob tej priložnosti pripravil Radio glas Ljubljane posebno oddajo, za katero sem bila tudi sama naprošena, da pripravim kratek prispevek. Zgodovinski arhiv Ljubljana namreč brani arhivsko gradivo, ki je nastajalo vse od zamisli o postavitvi l. 1898 pa do postavitve (1905) in še dve leti potem. Gradivo se hrani v dveh različnih fondih:

- Mesto Ljubljana, mestni odbori (LJU 507) - gradivo je razdeljeno v 7 arhivskih enot, urejenih po vsebini (1 - Hribarjev začetek akcije, Hribarjevo zbiranje podpisov, odgovori na to in definitivni razglas, 2 - Prispevki raznih društev in prireditev, 3 - Natečaj za oddajo del - seje, 4 - Načrt, 5 - Izvršitev del in plačilo, 6 - Odkritje - telegrami, 7 - Nabiralne akcije in računska knjiga). Listi so oštevilčeni od 1 - 949 (računska knjiga ni všteta)

- Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (LJU 489). Gradivo z omenjeno tematiko je v fasciklu št. 1568, listi so ravno tako oštevilčeni s številkami od 1-1007.

Skupna količina gradiva je 0,2 tm. Vsebuje predvsem pisma, prošnje, vabila, natečajno polo, račune, telegrame, načrte, zapisnike sej, sezname ... Ker je gradivo vsebinsko izjemno zanimivo in bogato, sem ga sklenila predstaviti v nekoliko izčrpnější obliki, kot je pri takih prispevkih običajno.

Akcija za postavitve Prešernovega spomenika je torej stekla 16. 4. 1898, ko se je tedanji ljubljanski župan Ivan Hribar obrnil na slovenske intelektualce in premožneže s prošnjo, da sme uporabiti njihovo ime v pozivu Slovincem glede nabiranja prispevkov v ta namen. Sklepal je namreč, da bo spisek samih imenitnih imen spodbudil ljudi k večji radodarnosti. V prošnji je Hribar tudi navedel razloge za postavitve spomenika:

"Veleceujeni gospod!

Leta 1900 bode sto let, odkar se je rodil pesnik - veliki in dr. Fran Prešeren, kateremu je slovenski narod toliko hvaležnosti dolžan, da bi bila prava sramota, če bi mu to leto ne postavil v belež Ljubljani dostojnega spomenika.

Po dogovoru z odličnimi tukajšnjimi pisatelji in rodoljubi izdal bodem torej v kratkem da slovenskega naroda akcije za nabiranje prispevkov za tak spomenik. Ker želim, da bi ta oklic podpisalo večje število tudi izvenljubljskih

pisateljev in rodoljubov, prosim Vas dovoljenja, da bi snel tudi Vaše častito ime postaviti pomenj.

Pričakuječ cenjenega Vašega odgovora najkasneje do 1. maja t. l. ostajam z odličnim spoštovanjem udani Iv. Hribar".¹

Taka vabila so poslali na skupno 243 naslovov po vsej Kranjski, Koroški, Štajerski, Primorski ter posameznih drugih mestih, kjer so pač živeli uglednejši Slovenci (Zagreb, Varaždin, Karlovac, Dunaj...). Hribar se je potrudil, da je zajel veljake vseh vrst: pisatelje, ravnatelje, učitelje, profesorje, odvetnike, zdravnike, župnike, kaplane, trgovce in veleposestnike.

Najhitrejši so se odzvali v nekaj dneh; njihovi odgovori so bili napisani 21. aprila. Ohranjenih jih je 19, tistih z dne 22. aprila pa 22. Do 1. maja je župan prejel 116 pisem, nekaj pa jih je tudi brez datuma. Stanje 4. maja je bilo tako:

- ugodnih odgovorov	: 148
- neugodnih	: 2
- manjka	: 93

Za zadnje (manjkajoče) je bil napravljen podroben seznam - kaže, da je Hribar s somišljeniki vzel nalogo precej resno.

Poziv *Slovenskemu narodu* je torej izšel 7. maja 1898. Pod njim je poleg devetih članov Odbora za nabiranje prispevkov za Prešernov spomenik postavljenih še 158 imen (med njimi tudi dve ženski: Pavlina Pajkova, profesorjeva soproga in pisateljica, ter Marica Nadliškova, učiteljica).

Odbor za nabiranje prispevkov za Prešernov spomenik (v nadaljevanju: Odbor) so sestavljali: Simon Gregoričič in Josip Stritar, častna predsednika, Ivan Hribar (mestni župan), predsednik, dr. Ivan Tavčar (odvetnik) in Rajko Pernišek (profesor), podpredsednika, dr. Josip Kušar (odvetnik), tajnik, dr. Makso Pirc (odvetnik), podtajnik, dr. Josip Stare (tajnik pri lin. prokuraturi), blagajnik, ter Andrej Senekovič (gim. ravnatelj), blagajnikov namestnik. Kušarja je kinalu nadomestil Fran Trdina (mestni knjigovodja).

Večina odgovorov županu je bila precej suhoparnih; v enem ali kvečjemu v dveh stavkih so zapisali, da z veseljem sprejmejo idejo o postavitvi spomenika in da soglašajo, da se zapiše njihovo ime pod poziv. Nekateri so še vljudno dodali, da ne verjamejo, da so tako pomembni, da bi imelo njihovo ime kak vpliv na javnost. Drugi so povedali še nekaj misli več, npr. Jakob

¹ Mesto Ljubljana, mestni odbori (LJU 507), fol. 2.

Aljaž (eden redkih, ki je odklonil objavo imena) v pismu z dne 2. maja 1898:

Blagorodni gospod župan!

Jako me veseli, da hočete postaviti spomenik velikemu, duhoviteniu nožu in pesniku Dr. Prešeren - u. Tudi jest Vam bom poslal prispevek za spominke pod znamko A. Nikakor pa ne dovolim, da bi postavili moje ime pod oklic za nabiranje prispevkov. Rad pa bom agitiral in nabiral doneskov privatno.

Čestitam Vam na slavni zmagi pri zadnjih volitvah. Tako je prav, pustimo stari slovanski greh: razcepljenost in prepiraželjnost. - Nemce, poprej razdvojene, je Bismarck s palico (= z silo) zedinil, in sedež spoznajo, da je to dobro zanje. -

Študiral sem tudi Vaše nove načrte za Ljubljano; ljudsko kopališče, itd, ter jih čisto odobravam, ter se srčno veselim, da glavno mesto pod Vašim vodstvom in vsled Vaše eneržije tako lepo napreduje. - Z odličnim spoštovanjem, Jak. Aljaž²

Poziv je doživel med rodoljubi velik odmev in prispevki so prihajali v taki meri, da Odbor sploh ni dvomil, da bi zastavljene naloge do 1. 1900 ne izpeljal. Zato je že 1. julija 1898 razpisal natečaj za najboljši načrt Prešernovega spomenika. Razpisani sta bili nagradi za prvi dve mesti, 600 in 400 kron. Stroški spomenika naj ne bi presegali vsote 20.000 kron, prednost pa bodo imeli domači umetniki. Razpisni rok je trajal do 20. decembra istega leta, ponudniki pa so morali svoje načrte označiti s šifro, da bi se preprečile zlorabe.

Za presojo načrtov je bila izbrana posebna komisija: Anton Aškerc (mestni arhivar in pesnik), Jan Duffe (arhitekt, mestni stavbni svetnik), Ivan Franke (prof. risanja), Fran Govekar (profesor, mestni uradnik in pisatelj), Anton Klinar (deželni stavbni svetnik), Fran Pavlin (inženir) in Ivan Šubic (ravnatelj umetno-obrtno šole).

Do razpisanega roka je prispelo 7 načrtov, pri čemer je prvo nagrado dobil Ivan Zajec, drugo pa L. Progar. Z Zajčevim izdelkom sicer komisija ni bila popolnoma zadovoljna, zato je predlagala nekatere manjše popravke. Precej oster je bil A. Aškerc, ki je menil, da material, spomenik je bil namreč načrtovan kot marmornat, ne ustreza podnebnju, zato naj Zajec priredi načrt tako, da bo kip mogoče izdelati v bronu. Ugodno mnenje o načrtu pa sta dala arhitekt Maks Fabiani in javnost, ki si je na natečaj poslale načrte lahko ogledala na razstavi v Mestnem domu.

Po začetnem navdušenju je zanimanje javnosti in s tem tudi število prispevkov močno padlo, tako da je obstajala že bojazen, da začetega dela ne bo mogoče izpeljati v zastav-

ljenem času. Zato je Odbor stalno pozival ljudi k darovanju prispevkov. Del poziva z dne 20. 1. 1899 se je npr. glasil: "... Zatorej se obrača podpisani odbor ponovno do slovenskega celokupnega naroda, da vsak po svoji moči pripomore povzdigniti pravočasno spomenik Prešernu. Pozivamo pred vsem javne korporacije slovenske, naj prednjačijo z rodoljubnim vzgledom. Obračamo se do društev, da prirejajo v to svrhu veselice in akademije. Prosimo naše izobražence, da z delom dokažejo, kako cenijo pesnika. Vabimo narodno ženstvo, kteremu je pesnik slavo razglušal po svetu, da se odolži pesniku, kličemo mladino, da po možnosti pomaga proslaviti pesnika. Pozivamo ves narod, da se odzove narodni dolžnosti.

Res je, da Slovence tarejo mnogi drugi in prepotrebni narodni davki. Ali tu gre za našo čast in zanj moramo radovoljno kaj žrtvovati, ako hočemo vredni biti svojih velikih umnikov in si ohraniti svetli obraz." (Vse podčrtano že v originalu. Op. M. Kos).³

Dne 20. 3. 1899 je Dramatično društvo uprizorilo predstavo, katere čisti dobiček - 76.94 gld - je šel v sklad za Prešernov spomenik. Tega leta so prispevala tudi nekatera druga društva, med njimi Narodna čitalnica na Reki ter Slovenska Matica v Ljubljani, izdelovalce so se tudi razglednice s Prešemovo podobo, ki so jih prodajali na prireditvah.

Med prireditvami sta vsekakor vredni omembe dve Prešernovi slavnosti v ljubljanski Zvezdi. Ljubljanske narodne dame, ki so veselice organizirale, so poskrbele tako za kulturni kot za zabavni program, zraven pa še za nepogrešljivo jedačo in pijačo. Poleg vabila s programi je ohranjenih ok. 60 računov za pecivo, kruh, zemlje, slanike, sardine, meso, šunke, torte, pivo, konjak, vino, sok, sladoled, kozarce, jedilni pribor, skodelice, vabila, vstopnice, mizarska dela, delo postreščkov, električno inštalacijo, plačilo nastopajočih... Vstopnice so veljale 60 vinarjev. Sledita seznama vseh stroškov obeh veselice.

Poleg finančnega problema je Odbor stalno pestilo tudi vprašanje, kam spomenik sploh postaviti. Še pred objavo natečaja je bilo sklenjeno, da bo spomenik stal na enem od naslednjih mest: pred Mestno hišo na Mestnem trgu, v parku pred Narodnim domom (v novem parku ob Bleiweisovi cesti) ali na Kongresnem trgu pred deželnim dvorcem. To vprašanje je ostajalo odprto vse do jeseni 1904, ko se končno določi prostor na Marijinem trgu, kjer sta tedaj stali Mayerjeva in Schifferjeva hiša.

Spored svečanosti za 1. in 2. december 1900 je bil objavljen v dnevnikih. Postavitve spomenika seveda ni bilo. Hribar je za slavnostnega govornika na akademiji 2. 12. v Narodnem domu pridobil Frana Levea, medtem ko so dan poprej

² Mesto Ljubljana, mestni odbori (LJU 507), fol. 135.

³ Mesto Ljubljana, mestni odbori (LJU 507), fol. 183.

organizirali slavnostni ohod 200 bakel, ki ga je brezplačno spremljala meščanska godba. Dne 3. decembra je bil za šole pouka prost dan.

Izdelava spomenika je povzročila precej nejevolje. Že na začetku je moral Zajec spremeniti načrt; kip naj bi bil bronast in ne marmornat, zaradi česar so stroški močno narasli. V encm od pisem se Zajec tudi pritožuje, da mu manjka Prešernovih slik, saj nobena ni bila narejena še za časa pesnikovega življenja. Na koncu se odloči zgledeovati po Goldensteinovem potretu Prešerna. Ko je Zajec izdelal model kipa in fotografijo tega poslal Odboru, je nastal velik škandal. Zajcu so očitali, da je samovoljno spremenil nekatere detajle in zato model ni enak na natečaj poslanemu načrtu. Komisija za izbiro načrta je Odboru pisala takole: " ... Po fotografiji sodeči menimo, da kip ne ustreza ideji, ker ne predstavlja pesnika, genialnega moža, še manje pa Prešerna, nego ponižnega, vsakdanjega človeka. Glava je v primeri s telesom preobilna, obraz pa spominja dobrohotnega župnika, ki je prekoračil boljše možko dobo. Prav nič monumentalno niso videti sledeče podrobnosti: leve noge koleno je hlače pretisnilo, niti desna noga, na kateri stoji, niti levo se ne čuti skozi obuvale, vsled česar sta nogi iz ozira prirodne resnice - ne glede na monumentalnost - mrtvi. Ovrtnik sukne na levi strani štrli od telesa proč brez vsake motivacije. Lasje, sicer bogato kodrasto razpoloženi, se vidijo pregledko izdelani, da se pogreša kontrast smelega obdelovanja las proti bolj gladko izdelanemu obličju. Kip z obema rokama ponavlja simbol pisateljstva; v skici, odobreni od podpisane jury, je bila ena roka svobodna.

V kipu se sploh pogreša vzleta in duševne globočine. Fotografija kaže skratka pridno in dostojno izvršbo kipa, nikakor pa srečno, nego precej ponesrečeno predstavo pesnika."⁴

Dela na kipu, ki je bil že pripravljen za vli-vanje, so Zajcu nemudoma ukazali ustaviti. Umetniki Carl Kundmann, Edmund Hellmer in Caspar Clemens Zumbusch so sicer dali svoja strokovna mnenja, da so popravki kipu pravzaprav le v korist. Končno je Hribar osebno odšel na Dunaj, Zajec pa je najel odvetnika in zagrozil s tožbo. Iz tega kritičnega obdobja spomladi 1902 obstaja med gradivom precej vsebinsko zelo neprijetne korespondence vseh vpletenih, iz katere izvemo, da je delo nekaj mesecev stalo, nato pa se je Odbor odločil, naj se dela s spomenikom nadaljujejo, Zajec pa se je opravičil in umaknil tožbo. Privolil pa je, da bo nad njegovim delom odslej bedel Kundmann, čeprav mu je bila ob oddaji projekta v delo zagotovljena umetniška svoboda.

Avtor podstavka je Maks Fabiani. Iz njunih pisem je sklepati, da sta z Zajcem sodelovala brez kakih konfliktov. Fabiani je dobil od župana

Hribarja pooblastilo, da izbere livarno, ki bo kip ulivala. Odločil se je za Kruppovo livarno na Dunaju, ki se mu je zdela precej zanesljiva in celo dosegel popust pri ceni. Povrhu je dala livarna Zajcu na voljo tudi svoj atelje.

Ivan Zajec je Odbor sproti obveščal o napredku pri delu, tako da lahko skozi približno 70 pisem natanko sledimo vsem fazam nastanka Prešernovega spomenika. Dne 17. 2. 1903 piše Odboru: " Za genija (muzo, op. M. Kos) bode imel pa jako lepo gospodično za model; seveda ko bode spomenik postavljen, ne bodo pa gotovo kaki Leseheincovci oberali, pa kaj bi se oziral uuetnik na to, ker ravno golo žensko telo in obličje je nekaj velikansko mehkotno poetičnega....., hočem pa v ta genij vdahniti mehkotno melanholično in s tem karakterizirati Poezijo Prešernovo."⁵ V nekem drugem pismu pa se npr. pritožuje, da so izbrali neizurjenega punkterja za podstavke...

Julija 1905 se je Odbor odločil, naj bo odkritje spomenika 10. septembra. K tej slovesnosti naj se povabijo vsi Slovenci in Slovenke brez izjeme z lepaki in v časopisih, torej brez kakih posebnih vahil. S povabili naj se povabijo le občinski sveti večjih slovanskih mest ter vse slovanske akademije in vseučilišča (predstavniki le-teh in ostali so poslali skoraj 250 telegramov s čestitkami). Aškerc je bil ob odkritju spomenika naprošen, da sestavi primerno pesem - tudi ta je ohranjena med gradivom.

Po odkritju spomenika je izbruhnil nov škandal. Kot je bil predvideval Zajec, zaradi muze. Tri dni po slovesnosti je škof Anton Bonaventura pisal županu Hribarju: "... z gnjusom obsojam, da ga je mestna občina ljubljanska sprejela in v svoje varstvo vzela, naj bolj pa obsojam, da se je nesranji kip postavil ravno pred cerkev,, v pohujšanje vernikov obojega spola."⁶ Nadalje v imenu vseh rahločutnih gospa in sramežljivih gospodičen ljubljanskih itd., prosi, naj kip nad pesnikovo glavo odstranijo in ga zamenjajo z drugim, spodobno oblečenim. Škandal je bil tako velik, da je segel tudi čez meje, kajti sestavek o škofovem protestu je bil objavljen tudi v Münchenskem evangelijskem tedniku Die Wartburg slab mesec kasneje. Oglasilo se je tudi "več žensk Na Dolenskem"; Hribar je prejel njihovo ogorčeno pismo: "... na Prešernovem spomeniku tista razgalena muza saj obleko ji preskerbite, da ne bo Vam zmerznila. - Gospodje usmilite se muze. Da ne bo še kaj hujšega za Vas."⁷

Vendar muza, kakršna je že bila, je ostala. Le zadnja stran spomenika se je mnogim zdela tako neugledna, da so l. 1907 sklenili tam zasadi-ti drevo, ki bi vsaj delno zakrilo nelep izgled.

⁵ Mesto Ljubljana, mestni odbori (LJU 507), fol. 625.

⁶ Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (LJU 489), fasc. 1568, fol. 349.

⁷ Mesto Ljubljana, splošna mestna registratura (LJU 489), fasc. 1568, fol. 380.

⁴ Mesto Ljubljana, mestni odbori (LJU 507), fol. 406.

Dne 4. januarja 1907 se je Odbor za postavitev Prešernovega spomenika sešel na svoji zadnji seji. Odobril je končni račun, pri čemer se je izkazal prebitek 334.11 kron. Ta naj se izroči mestni občini ljubljanski za nadaljnje vzdrževanje spomenika. Za javnost je Odbor pripravil oz. objavil še celoten izkaz o dohodkih in stroških za Prešernov spomenik. To je bila njegova zadnja točka in ker je svoj cilj dosegel

(pa še celo v letu, ko so Nemci praznovali 100. obletnico Schillerjeve smrti!), se je Odbor razšel.

Gornji opis vsebine zajema le najbolj vidne točke akcije v zvezi s spomenikom. Gradivo je vsekakor dovolj bogato in pomembno, da je del njega že bil predstavljen na razstavi, prav gotovo pa se ga bo poslužil še kak raziskovalec naše preteklosti.

Prešernov spomenik v Ljubljani, razglednica, 1905
Zgodovinski arhiv Ljubljana, fototeka POZ II/G